

ILJOVSZKI RISZTO

A BOGOMILOK ÉS TANÍTÁSUK

II.

A bogomilok korai hitelveinek írásos hagyatéka az eretneküldözések miatt számunkra meglehetősen hiányosak. Tanításuk rekonstruálásához a legfőbb akadály az, hogy a legtöbb ránk maradt írásos forrásadat ellenfeleik tollából származik. Azonban ez utóbbiak írásaiban olyan utalásokkal találkozhatunk, melyek arra mutatnak, hogy az eretnekeknek megbélyegzett bogomilok egyértelműen elutasították az orthodox és katolikus egyházak alaptanításainak vélt néhány tanát. A bogomilelles forrásadatok mellett rendelkezésünkre állnak még nagyon kis számban apokrif alkotások, amelyeknek sikerült fennmaradniuk az évszázados üldöztetések alatt.

A bogomilizmus *Bulgáriában*, de különösen *Makedóniában* nagyon gyorsan terjedt el. Ebben elsősorban a X. század végén a Balkán-félszigeten lezajlott politikai események is közrejátszottak. Ugyanakkor nem feledkezhetünk el a korábbi évszázadokban a Bizánci Birodalom területén lezajlott képromboló mozgalom utóhatásáról és a szerzetesrendek birodalomszerte nagymértékű elterjedésének a befolyásáról. A mozgalom tagjainak és követőinek különböző etnikai összetétele (szlávok, örmények, görögök és mások) elvezetett a különböző irányzatok kialakulásához magában a mozgalmon belül. Ennek ellenére az összes bogomil irányzatot a dualista tan egyesítette, amely lényegében a két őselv, a *jó* és a *rossz*, a *világosság* és a *sötétség* létezéséről és örökös küzdelmükről szóló gondolatban fejeződött ki. A bogomilok azt hirdették, hogy a világegyetemben két őselv létezik: a jó és a rossz. Véleményük szerint a Mennyország és az ember lelke a jó, a látható világ és az emberi test pedig a rossz őselv teremtménye. E vallási tanítás egyes irányzatai a dualizmus szélsőséges elveit is vallották: szerintük a jó és a rossz küzdelme örökké fog tartani, és ez a küzdelem győztes nélkül fog bekövetkezni.

Ezek után felvetődik a kérdés: *vajon mit tudunk a bogomilok tanításáról?* Előadásunk további részében szó esik a bogomil kozmogóniáról, a bogomilok vallási, illetve hittani elképzeléseiről, erkölcsi magatartásáról, és nem utolsósorban a társadalomról szóló nézeteiről.

Kozmogónia

Bogomil tanait a hivatalos egyház képviselői dualistának nevezték. Ebben az ún. „dualizmus” témában különös módon kifejezésre jutott az eretnekekkel szemben megfogalmazott bírálat. Az egyházi dogmatikusok azt akarták ráfogni a gnosztikusokra, hogy a sötétség birodalmát Isten birodalmával örökké egyenrangúnak tekintik. Azt tudjuk, hogy a dualista gnosztikus filozófiai tanok azt hirdették, hogy e világunk a jó és a rossz, a fény és a sötétség harcának a színhelye. A jó forrása az isteni fény, melyet a sötét erők a test börtönébe zártak. A kettőnek a küzdelmében végül is a jó fog majd felülkerekedni.

Azonban minden dualistának keresztelt gnosztikus rendszer valódi üzenete a fény végső győzelme a sötétség felett. Az ilyesfajta gyanúsítgatások ellenére Bogomil és a sok névtelen követője túlmentek a lakott világon, és a *Kozmosz keletkezéséből indultak ki*. Ők csupán azt hirdették, hogy *öröktől fogva és örökké egyetlen isteni birodalom létezik*. Tulajdonképpen tanításukat kiegészítették a keresztény hagyományokkal: *Isten, a világ (a világmindenség), vagyis a Kozmosz, s nem pedig az anyagi világ megteremtője és a fény forrása*, aki a hetedik mennyben lakozik. Azonban egy mulandó, istentelen világ keletkezett a lakott világban, amikor *Satan-el*, a legfőbb angyal elhatározta, hogy saját világot alapít.

A bogomilok azt tanították, hogy hajdanában létezett egy jó *Isten*, aki létrehozta, illetve megalkotta a hatalmas és végtelen Kozmoszt (világmindenséget), amely négy forrásból táplálkozott. Ezek a források a tűz, víz, levegő és a föld voltak. A jó Isten ezzel együtt hét mennyországot is létrehozott a világűrben. Istennek két fia volt: az idősebb *Satan-el* (Lucifer) és a fiatalabb *Mikha-el*. Ezt az isteni birodalmat a jó Isten idősebb fia és számtalan angyal segítségével kormányozta.

Azonban egy idő múltán *Satan-el* hűtlen lett apjához: trónját Isten trónja fölé akarta helyezni. Miután követőinek megígérte a súlyos adók alóli megszabadulást, sikerült neki az angyalok egy csoportját maga mellé állítania, és elhatározta, hogy saját birodalmat létesít a hetedik mennyországban. Azonban Isten időben felfedezte az elpártolást, és hűtlen fiát a bukott

angyalokkal együtt örökségül számúzta a menny legalsó részébe, a földre, és ezzel egyidőben megfosztotta őket gyökereiktől, ruházataiktól és koszorúiktól.

Ezután *Satan-el* angyalaival együtt a földre szállt, ahol saját birodalmát, mint demiurgosz teremtette meg: tengereket és óceánokat hozott létre, elrendelte, hogy a földön növényzet, állatok és a tengerekben halak jöjjenek létre. *A bogomilok szerint ő maga a gonosz, a sötétség, aki az isteni fényt a testbe zárja és elhelyezi az általa létrehozott anyagi világba.* Miután ezt megtette, elhatározta, hogy a maga képére megteremti az embert, aki neki fog majd szolgálni. A bogomil értelmezés szerint így jelentek meg a földön *Ádám és Éva*. A teremtés után *Satan-el* egy féligazság sugalmazásával megtévesztette az ártatlan Istenben bízó Embert és önállóságra bízta. Ezzel *Ádám* magát és leszármazottjait a föld urának eladta, és ettől kezdve ellenségeivel való örökös háborúzások közepette „orcájának verejtékével ette kenyerét”.

Egy másik bogomil hiedelmi mondanakör szerint *Satan-el* az Isten fia volt, irigysége és gögje miatt lett letaszítva az égboltról, és létrehozta a földi világot és az embert, akibe nem sikerült lelket öntenie. *Satan-el* ellopta az ember lelkét az Istentől, vagy egy másik értelmezés szerint felosztotta az Istennel az érdekszférákat: az Isten, aki *Ádámba* lelket öltött, megkapta a lélek, *Satan-el* pedig a test feletti hatalmat. Később elbűvölve *Éva* szépségétől és az Isten iránt érzett irigységtől *Satan-el* kígyó képében elcsábította az első nőt. A megszületett két gyermek, *Káin* és *Kalomena*, lelki és testi cinkosai lettek *Satan-el*nek, s ezután kezdték elpusztítani az Isten lelki utódait (*Káin* megölte *Ádám* és *Éva* fiát *Ábelt*). Az emberek, megfélemlítve az igazi Istenről, elkezdtek *Satan-el*t tisztelni, akinek támogatója az elsők között *Mózes* lett „bosszúálló” és „mocskos” törvényeivel.

Ilyen helyzetben a jó Isten megsajnálta az embereket, és megmentésükre elküldte emberi formában *Jézus* képében második fiát *Mikha-el*t, akit a Jordán-folyóban való megkereszteltetése után Isten „választottja” áldozati bárányként jelentett ki, és galamb formájában a Szent lelkét adta neki. Ekkor *Jézus* hatalmat nyert az *Ádám* és *Satan-el* szerződését tartalmazó *agyagtábla (hierographon)* eltörésére, és *Jézus* áldozati bárányként való önfeláldozásával legyőzte *Satan-el*t. Elvette tőle az „il” („-el” = Isten) végződésben rejlő isteni erejét és a pokolba taszította. Ezzel *Jézus* megnyitotta az emberek számára a Mennyek országát, ahová vissza is tért. *Satan-el*, így elveszítve istenségét

Sátánná (Mamonná), azaz a gonoszság lelkévé vált, aki a földi uralmát a (Római és Orthodox) egyházak megteremtésével gyakorolja. Hitük szerint ő volt az eredete az egyházszervezeteknek, a papi ruháknak, ceremóniáknak, szentségeknek, böjtöléseknek, a szerzetesekkel és papokkal együtt. A bogomilok mindezeket a Sátánnak, az emberiség megtévesztésére létrehozott eszközeinek tartották, amiket arra használt fel, hogy a népek figyelmét a lelki valóságról az anyagi tüneményekre terelje, hogy „mennyei kincseket ne gyűjtsenek”.

Hittani tanításuk

A bogomilok elutasítva az *Ószövetséget* a prófétákkal együtt, annak csak a Dávid-zsoltárokat és a próféták könyveit fogadták el. Nagy jelentőséget tulajdonítottak az imádkozásnak és a hittanítás terjesztésének. Tanításaikat szinte kizárólag az *Újszövetségre*, az *Apostolok Cselekedeteire és Leveleikre* alapozták, és azokat saját módon tolmácsolták. Ezenkívül, hasonlóan a paulikiánusok dualista és neognosztikus hittételeihez, tanaik hirdetéséhez felhasználták az apokrif irodalom szerzőinek műveit, amelyek korukban már ószláv nyelven is széles körben elterjedtek. Ezek közé tartoztak a *Történelmiesített Biblia*, a *Levél a Mennyből*, a *Vándorlások Mennyben és Pokolban*, számos *Ádám- és Kereszt-legenda*, és a „*Kalfiki perehozsje*” c. vallásos gyűjtemény, valamint több hasonló írás is. Ezekkel az útjaikon kezükben és a tarisznáikban felhalmozott iratokkal a bogomilok szívesen megosztották nézeteiket az érdeklődőkkel, és az évszázadok során sok-sok „lelki szegénynek” nyújtottak a hivatalos, világias egyházállamoknak elnyomó hatalmától független lelki reménységet, és így vetették el azokat a magokat, amikből a későbbi európai reformáció is kinőtt.

Az eddigi tudományos kutatásokból kiderül, hogy a bogomilok tanításának lényege a világ kettőségének a létezése állt, amelyben a jó és a rossz állandó harcban áll. A földi világot és az emberi testet az ördög teremtményeinek tekintették, az ember lelkében létező égi világot pedig az őselv létrehozójának vélték. Az evilágot mint a jó és a rossz harcának tekintették, amelyben minden ember arra hivatott, hogy részt vegyen abban. A *jó az Isten*, viszont az emberben lakozó lélek múlhatatlan. A *rossz a múltó*

anyag, illetve a test. Meg voltak győződve abban, hogy az Isten nem azért teremtette mindazt, hogy megsemmisítsék, s mivel a látható dolgok nem a jó *demiurgosz*, világteremtő szellem, hanem a rossz Istentől fognak megsemmisülni. Mivel az anyagi világ gonosz, ezért a bogomil tanítás követőinek fő célja legyen a testben bezárt léleknek a felszabadítása. Az Evangélium szavaira hallgatva: „*Legyetek tehát tökéletesek, amilyen tökéletes a ti égi Atyátok!*” (Máté 5,48), a keresztény férfiak és nők arra törekedtek, hogy lelkiileg tökéletesítsék, illetve legyőzzék a testi szenvedélyeket önmegtartóztatással, böjtöléssel és imádkozással.

Az erre való törekvés útján elért eredmény alapján a bogomil gyülekezetekben megkülönböztették a „*tökéletes*” (совршени; gör.: τελειοι; lat.: perfecti) hívőket, akik vezető és szervezési szerepkört tölthettek be, és a tanítás minden (kozmológiai, krisztológiai és eszkatológiai) részletébe be voltak avatva. A bogomil tanok alapvető elveivel egyetértésben vagyonukról lemondva aszketikus életmódot folytattak, s tartózkodtak az anyagi javak halmozásától. Ők voltak azok, akik elutasították a családalapítást és a házasságot. A „*tökéletes*” bogomilok jól ismerték az Evangéliumot és a böjtöt, az önmegtartóztatást gyakorolták (a húsevéstől, a borivástól, a hangos, illetve túlzott multságoktól távol tartották magukat és a szerzetesekhez hasonló sötétszínű ruházatot viseltek). Egyetlen teendőjük az volt, hogy az Evangéliummal a kezükben terjesszék saját tanításukat, oktassák hallgatóikat és híveiket a keresztény erkölcs betartására: kerüljék a paráznságot és a gyilkosságokat, legyenek jámbor és mértéktartók, ne hazudjanak, ne legyenek indulatosak stb. A „*tökéletesek*” erkölcsi alapelveiből kitűnik az, hogy tanításuk a korai keresztény irodalomból merített eszmények egész sorát újból felélesztette. E végletes aszketikus életmódot folytató bogomilok rétegét a két uralkodó egyház (orthodox és katolikus) szerzetesrendjeihez hasonlíthatjuk.

A másik oldalon ott találjuk az egyszerű „*hívőket*” (верници; lat.: credentes), akik a közösség tagjainak számítottak és részt vettek a nappal és éjszaka folyamán többszöri alkalommal megtartott szertartásokban, s nem utolsósorban a szigorú önmegtartóztatásokban. Feladatuk egyes egyházi-erkölcsi szabályok tiszteletben tartása, meghatározott napokon a böjtölés és a gyakori imádkozás. Számukra a szigorú aszketikus erkölcsi életmód nem volt kötelező. A „*hívők*” házasodhattak, magántulajdont birtokolhattak és a

mindennapi teendőiket végezhatték. A legalacsonyabb szinten a „hallgatók” álltak, akik még nem voltak a bogomilok egyházi-filozófiai hitvallásába felszentelve és nem is voltak a közösségek tagjai, sőt még nem is vettek részt a közösségek vallási szertartásaiban. A bogomilok szervezettségének hármass fokozatú felosztása tulajdonképpen a régebbi társadalmi-vallási tanításokból eredt. Erről a hármass szervezeti felosztásukról már Theophylaktosz Lakapénosz konstantinápolyi patriarcha is tesz említést. A „tökéletes” hívőket, mint lelki előljáróként tisztelték, akiknek a száma sohasem volt különösen nagy. Ők azok, akik a Bibliát ószláv nyelvre fordították és megőrizték szláv népi neveiket. Ez a szerzetesi eszménykép csak a kiválasztottak számára volt elérhető. Egyes-egyedül az igazi keresztények, vagyis a „perfecti”-k ismerték a bogomil tanítás összes titkát. Az egyszerű hívők vétkezhetnek ugyan, azonban kötelesek voltak alávetni magukat a kiválasztottaknak, haláluk előtt fel kellett venniük a „lelki megkeresztelkedést”. Ezek alapján a kezdeti keresztény közösségekhez hasonlóan kialakított és megszervezett közösségeikben négy alapvető szertartást gyakoroltak: általános imádság közös étkezéssel és szentbeszédekkel, a közösség tagjainak kölcsönös gyónása, a „lelki megkeresztelés” a nemrég megtért hívek („hallgatók”) fölött, és végezetül azoknak a „hívőknek” a beavatása, akiket méltónak ítélték a felszentelésre (τελειωσις; consolamentum) a „tökéletesek” körébe.

A bogomilok azt hirdették, hogy a földi élet csak tünemény, amikor is felkészülhetnek a valódira, a lélek országára, Isten birodalmára. Éppen ezért hevesen támadták a hatalmon lévő hivatalos keresztény felépítményt, különösen a papságot a püspökökkel az élükön, akik letértek az evangéliumi elvek útjáról és minden hatalmat megszereztek a hívők felett. Az egyházi szervezetről azt állították, hogy nincs semmi köze az igazi keresztény közösséghez. A későbbi protestánsokhoz hasonlóan önmagukról azt állították, hogy a korai kereszténységhez való visszatérést vallják, és az „evangéliumi egyenlőség” nevében elutasították az egyházi hierarchiát, a hatalmat és az erőszakot. Tekintettel arra, hogy a hivatalos egyházat, mint az igazi keresztények szervezetét nem ismerték el, nem tartották magukra kötelezővé az egyetemes és a helyi egyházi zsinatok határozatait sem, amelyeket leggyakrabban a császár, a cár, illetve a fejedelem részvételével hoztak meg. Nem fogadták el az egyházatyák alkotásait sem, mert azokat *novotariumoknak* tekintették, amelyek

tulajdonképpen az eredeti kereszténységtől való eltávolodáshoz vezettek. Emiatt a legtöbb alkalommal ki is voltak átkozva az egyház részéről.

A bogomil tanok elterjedésének kezdeti szakaszáról nagyon kevés a tudásunk. A paulikiánusokhoz hasonlóan elvetették a keresztény egyházi szervezetet, az egyházi tulajdont és a tized fizetését, annak ellenére viszont létrehozták a saját egyházi hierarchiájukat (püspökök, előljárók, vendégek). A X-XI. században a bogomil vallási közösségek élén egy közös vezető állt, aki saját tanítványokkal rendelkezett, akiket apostoloknak is nevezték. Vallási előljáróik egyes-egyedül csakis a közösség választott meghatalmazottjai voltak. Később különálló közösségek szerveződtek, s ezek élén az ún. „öregek” (дедец=vének, előljárók) álltak. Istentiszteleteiket nem imaházakban vagy templomokban, hanem kizárólag magánházaknál, különösen valamelyik „tökéletes” hívő házában, vagy a szabad ég alatt tartották nagy egyszerűségben. Rendelkezéseiket közös és egyszerű rituális helyiségekben történő szertartásokkal gyülekezeteikben közösen hozták, s magát a gyülekezetet tekintették „választottnak”, ahol minden tag elérhette a krisztusi tökéletességet és maga is Krisztussá válhatott. Azt hirdették, hogy *Pál apostol* maga is úgy tanított bennünket, hogy a tanulatlan egyszerű embereknek egymást kell oktatniuk, s ezért maguk közül „tanító szolgálakat” választottak a hívők között, s ezért semmilyen különleges hatalommal felruházott papok sora nem állt felettük. Az őskeresztények mintájára egymás között gyóntak, a gyónás pedig nyilvános jellegű volt azzal a céllal, hogy az illető hívő kibéküljön a közösség összes tagjával. Elvetették az istentiszteletet (liturgiát) és a szent titkokat, mert azt tartották, hogy azokat nem Jézus adta át a hívőknek, hanem maga az egyház honosította meg azokat. Ezt azért is tették, mert azt hangoztatták, hogy az egyházi liturgiát maga *Aranyszájú János* (*344 k.-†407.) egyházatya alkotta meg.

A bogomilok tagadták a Szentháromságot, vagyis a Fiúnak az Atyával és a Szentlélekkel való személyes egységét. Krisztusról *doketista* elveket vallottak, és ezek alapján elutasították Jézus isteni születésének tanát. Szerintük ő csak látszólagos emberi testtel rendelkezett, aki nem is szenvedett, sőt meg sem halt. Mivel a test anyag, tehát azt a Sátán alkotta, Isten fia pedig nem költözhet egy ilyen testbe, ahol minden – a munka, az étel, a testiség, a pénz, az állam és az egyház – az ő teremtménye (sőt a próféták és a teljes Ószövetség) a Sátánt

éltetik, az ő bábjai, és aki ezeknek él és szenteli életét, az a Sátánt szolgálja. Ezért az ő csodái csak szimbolikus értelemmel foghatók fel. Elvetették a szentségeket és a keresztény egyház által elfogadott ünnepeket a mindenféle *Mária* tisztelettel és az „Isten Anyja” címmel együtt. A Jézus által véghez vitt csodákat kizárólagosan lelkileg értelmezték, és ezzel összefüggésben számukra az Anyaszentegyház egy lelki közösséget jelentett, melyben mindenkinek egyenlő része van. Emiatt a bogomilok nem ismerték el az egyházat, mint Isten házát, s ehelyett saját házaikba, otthonaikba zárkóztak el, ahol imádkoztak és egymásnak gyóntak. Tanítóik, akik egymástól különálló közösségekben folytatták tevékenységüket, létrehozták az uralkodó keresztény egyházhoz hasonló hierarchikus rendszerüket. Szerintük a dualista egyházuk az igazi egyház, és ők az apostolok utódai, vallási előljárójuk Péter apostol utóda, s nem is a patriarcha, illetve a pápa. A keresztény egyház templomait megvetették és azokat a Sátán imaházainak tekintették, ahol a bö beszédek egész halmazával ámitják a hívőket. *A bogomilok tagadták a test feltámadását*, hiszen az a Sátántól ered, azzal érvelve, hogy egyes egyedül csak a lélek képes feltámadni. Továbbá, tagadták az eucharisziát (áldozati mise; oltári szentség): hitük szerint csak az Úr szava a mennyei kenyér, amely nem válhat Isten fiának testévé, a bor pedig a vérévé, ugyanis ezek földi, anyagi dolgok, tehát a Sátán teremtményei. A kenyér és a bor természetes ételek, amelyekben semmiféle szent dolog nem rejlik, továbbá a megkeresztelkedéskor igénybe vett víz és olaj egyszerű folyadékok és semmiféle titokzatosság nem rejlik bennük. A papok előtti gyónás, valamint az ehhez kapcsolódóan a bűnökhöz tartozó penitencia (vezeklés, bűnbánat; bűnhődés) a bogomil elvek szerint szükségtelen.

A korábbi *bizánci képrombolókhöz* hasonlóan, a szentképekkel (ikonok) való ábrázolást kigúnyolták, és azt bálványimádásnak tartották. Ugyanúgy a szentek, a kegytárgyak, s főleg a kereszt tiszteletét is megtagadták, mondván, hogy nem hódolnak azon kínzásra használt tárgyak előtt, amivel Isten fiát kifeszítették, és ezzel az Urat meggyalázták. Ehhez hasonlóan a szentek csontjainak (ereklyéinek) tiszteletét babonáknak tekintették.

A bogomilok megtagadták a gyermekkeresztiséget, és nem olaj-, vagy víz általi, hanem öntagadás, imádságok és a könyveikből áradó éneklések általi lelki átalakulásnak tartották keresztelési szertartásaikat, és csakis azokat a felnőtt férfiakat és nőket keresztelték meg, akik személyes elhatározottságuk

alapján bizonyítottan is felfogták a szertartások lelki jelentőségét. Ezzel összefüggésben, ők tagadták a házasságot, a gyermeknemzést, amelyeket nem is tekintettek szentségeknek. A születendő gyermekeket az Ördög fajzatjainak nyilvánították. Ugyanis, tanításuk szerint a házasság Ádám műve miatt elvetendő. S végezetül, nem tartottak böjtöt sem. Összefoglalóan annyit mondhatunk a bogomilok hittani tanításáról, hogy alapjában véve az ember vallási és hittani jelképtárát a józan ész határán belül szűkítették.

Erkölcsei tanításuk

A bogomilok erkölcsi tanítása következetesen *dualisztikus* volt. A bogomil erkölcs az emberi élet tiszteletén alapult. E világot a *Sátán* uralmának tekintve a bogomilok a hatalomra és a gazdagságra való törekvést teljes egészében e megtevesztés eredményének vélték, s ezért úgy gondolták, hogy az igazságot kereső, igyekvő léleknek távol kell tartania magát a Világ minden gyönyörének túlzásaitól. Ők elítélték az ember minden olyan tevékenységét, amely közeli kapcsolatot teremt az anyagi világgal. Éppen ezért tartózkodniuk kellett a túlzott húsevéstől és a borivástól. Azonban vegetáriánus álláspontjuk mellett óva intettek az aszketizmus ellen is, azt hirdetve, hogy az igazaknak Isten áldásai és tanításai nyújtanak lelki boldogságot, mivel „ők a föld sója”. Az egynejséget éppoly bűnnek tartották, mint a kicsapongást vagy a többnejséget.

A bogomilok nem alkottak szervezett egyházat, tevékenységük során egymást oktatták. Nemcsak az emberölést, hanem minden lélegző és mozgó élőlény elpusztítását elítélték. A bogomil erkölcs elutasított mindenfajta hazugságot, amely idővel visszataszító ellenszenvet támasztott bennük a kereskedelem iránt, amely véleményük szerint „elkerülhetetlenül elvezet a hazugsághoz, csaláshoz, hitelességhez”. A politika terén kerülték a közéleti pályát és a politikával való foglalkozást. A földesúri hatalmat, a föl- és alárendeltségi szolgálati viszonyt és a háborút az ördög művének tartották, ezért viszont pacifistáknak is tekinthetjük őket. A lopást, mint az ördög műve elleni tettet, nem tekintették különösebb vétkeknek. Épp emiatt is tagadták a bíraskodás jogát.

Elsősorban földműveléssel, mesterségek űzésével és művészettel (jeles kőművesek és szobrászok) foglalkoztak. Azt is hangoztatták, hogy mindenki a

kétkezi munkájából éljen. Számukra egyaránt elítélendő volt a könyöradomány megadása és elfogadása, úgyhogy gyülekezeteik tagjai körében nem létezett a koldulás intézménye. Híveiknek megtiltották a túlzott hús-, sajt- és a tejtermékek fogyasztását. A bogomilok ugyanúgy lenéztek mindenfajta kényszer- és fölösleges munkatevékenységet, és azokat az ördög előtti hódolatnak tartották, mivel úgy vélték, hogy nem érdemes túl sokat fáradozni az evilági dolgokért.

Egyes kutatók azt is feltételezik róluk, hogy a korabeli európai művelődési színvonalhoz képest a mozgalom tagjai körében kifejezetten magasabb volt az írásbeliség. A görög és latin írásbeliséget elutasítva az *ószláv cirill írást* vezették be. A Bibliában használt idegen görög és zsidó nevek használata helyett a bogomilok termékeny irodalmában kizárólag szláv prozopo-, geo-, topo- és etnográfiai kifejezésekkel találkozunk. Példának okáért megemlíthetjük a *Godin, Ljubomir, Tvrtko, Radomir, Miroslav, Boleszláv, Dragomir, Vladimir, Dragos, Boriszláv* stb. neveket. Ezt legfrappánsabban a Balkán középső részén, elsősorban Bosznia területén, fennmaradt sírtemetők feliratai és a ma is, a balkáni népek körében használt nomenklatúra is bizonyítják. Gyülekezeteikben mindenkit felbátorítottak a Szentírás olvasására, és nemcsak a hivatott elöljáróik, hanem a hívők is egymást tanították az írás-olvasásra.

A kutatások eddigi eredményei alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a bogomil hívők körében, elsősorban a „tökéletesek” között, a férfiak mellett ott találjuk a nőket is. A bibliai felfogással ellentétben, amely azt írta elő, hogy a nő Ádám bordájából jött létre és emiatt másodrendű és alárendelt teremtés, a bogomilok azt prédikálták, hogy a nőnek a férfival együtt egyforma joga van, hogy részt vegyen a közösségek vallási életében. Ezért körükben a *nők* az emancipáció terén elég magas szintet értek el, ami viszont lehetővé tette számukra, hogy megtanuljanak írni-olvasni, anyanyelvükön prédikáljanak és olvassák a Szentírást és az apokrif műveket. A bogomil közösségekben együtt éltek a keresztény férfiak és nők. A nőket nem tekintették alárendelteknek a férfinemnek, mivel szerintük mindkettő az evilági testhez tartoznak. A bogomilok fő törekvése – az anyagi világ elhagyásával a szellemi valósághoz való visszatéréssel – mind a férfiak, mind a nők részéről megkövetelte a földi lét radikális tagadását. A nőknek joguk volt a felszenteléshez, a meggyónáshoz,

és egyházi vonalon előre léphettek s tökéletessé válhattak, ami viszont kihívta az orthodox és katolikus papság haragját. Egyes tudományos eredmények szerint a bogomil közösségeken belül a tökéletességet elért férfiak és nők számarányát 1:3-ra tehetjük. Ezt a gondolatmenetet befejezve, nyugodtan állíthatjuk, hogy a bogomilok erkölcsi szigorát még a legádázabb ellenfeleik is elismerték.

Társadalmi nézeteik

Bogomil, mint korának többi hittérítője, elítélte az egyház és az állam önkényét és az egyszerű emberek elnyomását. Osztotta számos gnosztikus gyülekezet gondolatait, amelyek a Balkán déli részén folytatták hittérítő tevékenységüket. Híveit arra buzdította, hogy váljanak „*theotokosszá*”, vagyis Istenszülővé. Sikeresen lépett fel a jogfosztottak és elnyomottak szószólójaként, követelve a szabadsághoz és az üdvösséghez vezető szabad akarat jogát. Ennek alapján ***a bogomilok tanításának vallási alapjait a korai kereszténységben kereshetjük, amikor is az Istenhez való közeledés útján nem volt szükség közvetítőkre, még különálló egyházi építményekre sem.*** Egyes kutatók álláspontja szerint a kereszténység e sajátos szláv mozgalmára a régi szláv pogány vallási képzetek is hatást gyakoroltak, amelyek a természet hitvilágából táplálkoztak, sőt ma is táplálkoznak.

A hivatalos és eluralkodó kereszténységgel szemben, amely azt mondja, hogy minden hatalom az Istentől ered, a bogomilok azt hirdették, hogy minden hatalom ennek a lakott világ fejedelmének, az Ördögnek a műve. Tanításuk szerint *minden ember egymásnak a testvére*. Ők elutasították az egyházi hierarchiát, a hatalmat és az erőszakot az „evangéliumi egyenlőség” nevében. Egy, a középkorral foglalkozó, jeles szerb történész álláspontja szerint a bogomilizmus „kommunista és anarchista vegyületből” állt, mert a család, az egyház és az állam ellen lépett fel.

A bogomilok nem ismerték el az esküt (*feud*) amelyen tulajdonképpen az egész feudális rendszer alapult. Tagadták a világi uralkodóknak a halálos ítéletek meghozatalának a jogát. Saját híveiket engedetlenkedésre bujtogatták azok iránt, akik hatalmon voltak, gyűlöljék a papságot, szidják előljáróikat, dorgálják a bojárokat. Amíg a „tökéletes” bogomilok a vagyoni halmozás, a vérontás és a gonosszal szemben folytatott harc ellen prédikáltak, addig az

egyszerű „hívők” és a „hallgatók” (legnagyobb részük a parasztságból és a városi szegénységből került ki) a bojárok és a felső papság elleni küzdelmeikben elvesztett földbirtokaik és vagyonuk visszaszerzésére törekedtek. A világi és egyházi hatalommal való szembeállásukról Kozma presbiter vitáirában is sok helyen megemlékezik. Elutasították az adófizetést, a hadba lépést és a munkát a feudális uraiknak. Ezért elítélték a fegyverforgatást és az emberek közötti háborúskodást. Emiatt könnyörtelenül megbüntették őket mind azokban a középkori államokban, ahová elértek és terjesztették tanait. Büntették őket a keleti orthodox és a római katolikus egyházi szervezetek, a bizánci császárok, a bolgár cárok, a szerb nagyzsupánok, majd királyok, a magyar királyok és a horvát bánok. Mindezt azért is tették, mert nem utolsósorban *szegénységet prédikáltak és a gazdagság, no meg a gazdagok ellen léptek fel*. A bogomilizmus legfőbb törekvése az állami és egyházi hatalommal szemben kifejtett ellenállás, ami elősegítette a mozgalom gyors és széles elterjedését a balkáni szlávok körében. Ez egybeesett a szláv törzsek egyidejű ellenállásával és megkeresztelésével a IX-X. században. A törzsek nem akarták elveszíteni függetlenségüket, hogy valamelyik császár, cár, király, fejedelem vagy földesúr hatalma alá kerüljenek, és annak adófizető alattvalói legyenek. A bogomil tanítás a X. század második felében kedvező talajra talált a Bolgár és a Bizánci Birodalomban, ahol tömegmozgalommá szélesedett ki. Társadalmi bázisát elsősorban a parasztság alkotta, de nagyszámú híveit és követőit a későbbiek során megtaláljuk számos városban is, többek között a XI-XII. században még a Bizánci Birodalom fővárosában Konstantinápolyban.

Egyszóval, a **bogomilok**, felkészülve az egyházi pompa és gazdagság, a hierarchia és az udvari cselszövények elleni küzdelmekre, kifejezetten **a korai kereszténység közösségeihez törekedtek visszatérni**. A történettudósok a bogomilok dualisztikus tanítását az elnyomottak elégedetlenségének hangadóiként magyarázzák, azonban ők sem tudják teljes egészében megmagyarázni és feleletet adni arra, hogy **„a mindenható és igazságos keresztény Isten egyeseknek sok jót és kevés rosszat, másoknak pedig sok rosszat és kevés jót”** nyújt. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy amíg a keresztény egyház és apologétái ezt az ellentmondást semmiképpen nem tudták megmagyarázni, addig a dualista elveket valló bogomil hívők egyszerűen a két Isten létezésével oldották meg. Tulajdonképpen ez a mozgalom az uralkodó

egyház elutasításával együtt a világ fennálló rendjének az elvetését is jelentette, melynek leghatalmasabb szellemi támasza az egyház volt. Így nyugodtan állíthatjuk, hogy a bogomilok tanítása az uralkodók, a hatalmasok és a gazdagok elleni tiltakozás egyik megnyilvánulása volt. Mint vallási tanítás a bogomilizmus nyomai a XVII. századig fennmaradtak.

Abstract

Historical records about the early teachings of the Bogomils are scarce. Most of them are accounts written by their enemies. In addition, there are a few apocryphal works that survived the centuries of persecution. Hence the question arises: what do we know about the teachings of the Bogomils? We discuss findings about Bogomil cosmogony, the Bogomils' religious concepts, morality and views on society.

Ajánlott források és irodalom

Annae Comnenae Alexias. Rec.: D. R. Reinsch-A. Kambylis. I: Prolegomena et textus. II: Indices digesserunt Foteini Kolovou et D. R. Reinsch (Berlin, 2001. – CFHB, 40/1-2.).

Euthymius Zigabenus. *Adversus bogomilos*. Ed.: J.P. Migne, PG, t. 130 (Paris, 1865), c. 20-1360.

Euthymius Zigabenus. *De haeresi Bogomilorum narratio*. Ed.: J.P. Migne, PG, t. 131 (Paris 1864), c. 40-57.; = In: *Ficker, G.* *Die Phundagiagiten*. Ein Beitrag zur Ketzergeschichte des byzantinischen Mittelalters (Leipzig, 1908.).

Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emendatus I, II. 3-43 (Bonnae, 1838-1839. – CSHB.).

Germani patriarchae Constantinopolitani Epistola ad Consatntinopolitanos contra Bogomilos. Ed.: *Ficker, G.* *Die Phundagiagite*. Ein Beitrag zur Ketzergeschichte des Byzantinischen Mittelalters (Leipzig, 1908.).

Ioannis Zonarae Epitomae historiarum libri XIII-XVIII. Ed.: *Th. Büttner-Wobst* (Bonnae, 1897. – CSHB.).

Iohannis Zonarae Lexicon. I-II. Ed.: *J.A.H. Tittmann*. (Lipsiae, 1808.).

Mathaios Blastares. Ed.: *K. Ralles-M. Potles*. *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, T. VI (Athen, 1859.); = Athen, 1966².

Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica. Ed.: C. de Boor (Leipzig, 1880.); Nikephoros Patriarch of Constantinople. Short History. Ed.: C. Mango (Washington, D.C., 1990. – CFHB, 13.).

Theophanis Chronographia, I-II. Ed.: C. de Boor (Leipzig, 1883-1885.).

Ангелов, Д.-Примов, Б.-Батаклиев, Г.: Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори (София, 1967.).

Велев, И.: Беседа против Богомилите на презвитер Козма (Скопје, 2011.).

Иванов, Й.: Богомилски книги и легенди (София, 1924.);= София, 1970².

Петровскій, Н.: Письмо патриарха Константинопольскаго Теофилакта царю Болгаріи Петру., Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ XVIII, 3 (1913), 356-372.; = *Dujčev, I.: Medioevo Bizantino-Slavo*. T. I. (Roma, 1965., 282-315.); = *Grumel, V.: Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*. Vol. I. Les Actes de Patriarches. Fasc. II. Les Regestes de 715 à 1043. (Chalkedon, 1936., 222-224.: Reg. 789.); = Paris, 1972.

Презвитер Козма. Беседа против Богомилите. Превод: В. Сл. Киселков (Карнобат, 1921.); = София, 1943².; = s. I. 1998³.

Попруженко, М.Г.: Козма Пресвитеръ. Болгарский писатель X вѣка (София, 1936.).

Попруженко М. Г.: Синодик царя Борила (София, 1928.).

Enciklopedija Jugoslavije, 1. (Izdanje i naklada Leksikografskog Zavoda FNRJ., s.l., s.a.).

Moravcsik, Gy.: Byzantinoturcica, I-II. (Berlin, 1983³).

Obolensky, D.: The Bogomils. A Study in the Balkan Neo-Manichaeism (Cambridge, 1948.).

Ostrogorsky, G.: A Bizánci állam története (Budapest, 2003.).

Tóth B. Damján OFM: A bogomilizmus a 11-12. század folyamán a Bizánci Birodalom területén. Kapcsolatok a messzaliánus mozgalommal? In: A szent atyák nyomdokait követve. In memoriam Vanyó László (Bizantinológiai Intézet Alapítvány., s.l., 2003., 405-418.).

Ангелов, Д.: Богомилството в България (София, 1980⁴).

Ангеловска-Панова, М.: Богомилството во духовната култура на Македонија (Прилеп, 2004.).

Богомилството на Балканот во светлината на најновите истражувања (Скопје, 1982.).

Драгојловиќ, Д.: Богомилство на Балкану и у Малој Азији, I. Богомилски родоначалници (Београд, 1974.).

Драгојловиќ, Д. - Антик, В.: Богомилството во средновековната изворна граѓа (Скопје, 1978.).

Енциклопедия България. Том 1. (София, 1978.).

Златарски, В. Н.: Историја на българската држава прѣз срднитѣ вѣкове. I, 1-2. (София, 1918, 1927.).

Историја на България. Том втори. Първа българска држава (София, 1981.).

Историја на македонскиот народ. Том први (Скопје, 2000.).

Новая Российская Энциклопедия в 12 томах. Том III (1). (Москва, 2007.).

Примов, Б.: За името „Попеликани“ на еретиците во Западна Европа. In: Изследвания в чест на акад. Димитър Дечев по случай 80-годишнината му (София, 1958., 763-777.).

Советская историческая Энциклопедия, 2. (Москва, 1962.).

Християнство. Энциклопедический словарь. Том 1. (Москва, 1993.).